HUMANIST

2/74 Nieuwekerkjes uitgave van het Nederlandsch Verbond Januari 1972

De Humanisering van de Samenleving

Over dit onderwerp wordt tegenwoordig veel gesproken en geschreven. Niet alleen aanhangers van het 'Humanistisch Verbond', maar ook vele tot een kerk behorende lieden en zij, die zich zomaar 'geëngageerd' voelen, doen allerlei uitstekend werk om het woon- en leefklimaat zo menswaardig mogelijk te maken.
Hebben deze ijveraars voor een leefbare wereld zich wel eens afgevraagd wat zij eigenlijk aan het doen zijn? Is het niet zo, dat zij in feite alleen maar de gevolgen van de déhumaniserende werking van ons maatschappelijk stelsel bestrijden?
Ik zou niet willen beweren, dat zij het voor deze tijd zo noodzakelijke werk dienen te vervangen door werk aan een nieuwe wereldstructuur waar een humaniserende invloed vanuit gaat, maar wel, dat zij naast hun acties voor milieuverbeteringen minstens zoveel aandacht dienen te wijden aan wereldstructuurverbeteringen, want zonder deze laatste zullen alle andere verbeteringen lapmiddelen blijken te zijn en de problemen, die om een oplossing schreeuwen, zullen eerder meer dan minder worden.

(Tot zover Humanist 21.)

Willen wij de problemen in onze naaste omgeving met succes kunnen aanpakken, zullen wij de oorsprong daarvan moeten opsporen en dáár — aan de wortel van het kwaad — moeten beginnen. Wij dienen wel te bedenken, dat de oorzaken van het leed mondiaal moeten worden aangepakt. Deze oorzaken zijn op de eerste plaats te herleiden tot economische wantoestanden, die door ons systeem van 'vrije nering' en elkaar beconcurrerende grootmachten in stand worden gehouden.
Men zal mij er op wijzen, dat er in Oost-Europa geen vrije nering bestaat en dat het daar toch verre van ideaal genoemd kan worden. Accoord, maar dat hele blok behoort wel tot de elkaar beconcurrerende grootmachten, als zodanig houdt het dus de economische wantoestanden in stand, bovendien bestaat daar — evenals hier — een groot verschil in 'beloning' tussen de hoogst en de laagst betaalden. Of er zo'n schrijnend verschil bestaat als hier, waar de leiders van bedrijven, leger, regering, parlement e.d. van vijftig tot honderdduizend gulden per jaar 'verdienen' en de gemiddelde man in de straat het met zeven à tien mille moet stellen, weet ik niet, maar dat verschil in economisch kunnen is óók een van de oorzaken in beide blokken.
Laat men eens ernstig overwegen, dat het met de tegenwoordige techniek mogelijk is een samenleving op te bouwen, waar geen honger geleden wordt, waar bv. een persoonsnummer geen aantasting van de 'privacy' betekent, maar een aanzet tot een allen omvattend girosysteem, dat het onpersoonlijke geld vervangt door een persoonlijk crediet met als enige waarde de produktiecapaciteit van de wereldbevolking, waar ieder een gelijk aandeel aan en in de gemeenschappelijke welvaart heeft, waar de stand van de welvaart zal worden aangepast bij het welzijnspeil en niet andersom zoals nu, dat er uitgewerkte plannen bestaan om tot een vorm van wereldbestuur en een wereldeconomie te komen als hierboven bedoeld, dat de uitvoering van deze plannen slechts wacht op het moment waarop de sociaalgeëngageerden er hun schouders onder zetten, dat *dit* de manier is om de crepeergevallen op te heffen en nieuwe te voorkomen, dat dit de weg is naar een *humane* samenleving.

Ben J. Dudink, Zaandam

Nieuwjaarswens 1972

Het is te wensen dat de mensheid haar gevaarlijk schijnheilige wereld, waar woorden en argumenten door hun dubbelzinnige uitleg geen werkelijke betekenis hebben, kan omvormen tot een eerlijke, open, vredige samenleving, berustend op nieuwe denkbeelden en nieuwe vormen van demokratisch leidinggeven;
dat de opvoeding zich gaat richten op de geschiedenis van de evolutie van de mensheid n.l. hoe zij langzaam aan het gedrag van haar mededieren is ontgroeid, zodat haar duidelijk zal worden waar en wat zij is;
dat zij de moed zal vinden 'nee' te zeggen tegen alles wat haar emancipatie belet en de natuur schaadt;
dat zij zal inzien nog maar weinig tijd te hebben te kiezen tussen een wereld, beheerst door komplexe militair-industriële wereldomvattende concerns daarbij geleid door angst, haat en wantrouwen of een vredige wereld, die gekenmerkt zal worden door goede wil, menselijke solidariteit, rechtvaardigheid, maatschappelijke gelijkwaardigheid, vrij van bevoorrechting en discriminatie, geleid door wetenschap en kunst die haar waarheid en haar verantwoordelijkheid tonen t.a.v. alles wat leeft en is.

A. E. Kapitz, Rotterdam

H.V. Radio

Hilversum I 9.45—10.00 uur

9 januari

Dr. C. van Rijsinge:
'Vlucht *uit* de werkelijkheid?'

16 januari

Dr. C. van Rijsinge:
'Vlucht *naar* de werkelijkheid?'

H.V. Televisie Ned. I 22.30 uur

16 januari

'In gesprek met Dr. Lange'.
(Geldt zijn stelling: hoe 'kerkser', hoe meer kans 'autoritair' te zijn, ook voor aanhangers van kabouters, provo, Humanistisch Verbond en dergelijke groeperingen?)
Regie: Joes Odufré

Betaling abonnementsgeld 1972

Dezer dagen zullen de stortings-/acceptgirokaarten worden verzonden. Wij verzoeken u, nu nog niet te gireren doch gebruik te maken van de girokaart die wij u toezenden.
Dit vereenvoudigt onze administratie zeer.
Door de verder gestegen kosten en vooral door de drastisch verhoogde portokosten, konden ook wij niet ontkomen aan een verhoging van de abonnementsprijs tot *f* 15,— per jaar. Wij hopen dat u hiervoor begrip zult hebben.

De administratie

HUMANIST

voortzetting van Mens en Wereld

Tweewekelijkse uitgave van de stichting 'de humanistische pers'

Jaargang 27 nummer 1
8 januari 1972

Redaktrice:
Josephine Vonk

Redaktieraad:
Mevr. P. Hienekamp,
R. de la Rie,
H. J. Roethof,
H. Wiedeman.

Redaktiesekretaris:
F. C. van Soesbergen,
Paulus Buyslaan 23, Amersfoort,
telefoon 03490-16474

Lay-out: Gerard Voet
Druk: Storm - Utrecht - Maarssen

Administratie, abonnementen en advertenties:
Postbus 114, Utrecht,
telefoon 030-24641.
postgiro 58 t.n.v.
'de humanistische pers', Utrecht.

Abonnementsprijzen per jaar:
Nederland, andere EEG-landen,
Suriname en Ned. Antillen *f* 15,—
Overige landen *f* 17,50
Losse nummers *f* 0,75

In dit blad ingenomen standpunten zijn niet noodzakelijkerwijs die van het Humanistisch Verbond.

Onderwijsproblemen in Afrika

door R. Buijtenhuijs

Bestaat er eigenlijk wel Afrikaans onderwijs?

De uitvallers en zittenblijvers, waar het Afrikaanse onderwijs, zoals we gezien hebben, door wordt geplaagd, worden niet alleen veroorzaakt door de problemen die voortvloeien uit de onderwijsinflatie (minder goed opgeleide leerkrachten, gebrek aan lesmateriaal, etc.). Er zijn andere faktoren die hierbij een rol spelen, faktoren die men met enige overdrijving wel zou kunnen samenvatten in de volgende stelling: *het grootste probleem van het onderwijs in Afrika is dat er eigenlijk helemaal geen Afrikaans onderwijs bestaat.*

Het Westerse onderwijs, zoals dat in Afrika is ingevoerd, is daar toch eigenlijk maar een vreemd import-artikel, dat nooit helemaal goed wortel heeft geschoten omdat men nooit voldoende serieuze pogingen heeft gedaan om het echt aan de inheemse situatie aan te passen. Het is natuurlijk wel een extreem voorbeeld, maar het is nog niet zo heel lang geleden dat de kindertjes in de lagere scholen van Franssprekend Afrika uitvoerig onderricht werden in het doen en laten van 'onze voorouders, de Galliërs', net zoals trouwens, indien ik juist ben ingelicht, Surinaamse kindertjes op de hoogte werden gesteld van het feit dat hun voorouders bij het begin van onze jaartelling de Rijn zijn komen afzakken.

Op het ogenblik is het zo, dat de diskussie over de in Afrika *broodnodig* zijnde hervorming van het onderwijs wel langzamerhand op gang aan het komen is, maar dat men nu eigenlijk pas door begint te krijgen hoe het niet moet. Het is echter veel moeilijker om uit te maken hoe het wél moet, en zelfs bij grote, geldverslindende organisaties als de Unesco is het vaak nog maar vallen en opstaan en dan vooral het eerste.

Op één punt begint men ook in de praktijk enige vorderingen te maken en wel met de aanpassing van het onderwijs in aardrijkskunde en geschiedenis. Het is natuurlijk redelijk eenvoudig om onze voorouders de Galliërs te vervangen door authentieke Afrikaanse stamvaders en de plaatsen langs de spoorlijn Parijs-Marseille door de havenplaatsen aan de Senegal-Rivier. Niettemin kan men ook hier nog voor onverwachte moeilijkheden komen te staan. Een Franse geschiedenisleraar op een provinciaals lyceum in Senegal, zo werd mij in 1968 verteld, weigerde konsekwent om het nieuwe Afrikaanse geschiedenisprogramma in zijn klassen te behandelen omdat hij het onzin vond om al die 'obskure' Afrikaanse namen uit zijn hoofd te leren. Vliegt zo'n man er dan niet uit, zo kan men zich afvragen? Nee, helaas niet, want de meeste Afrikaanse landen zijn bang om Frankrijk (of Engeland, of de Verenigde Naties) voor het hoofd te stoten door het kreëren van een schandaal. Gelukkig zijn dit in wezen echter maar achterhoedegevechten, die de aanpassing van het Afrikaanse onderwijs aan de plaatselijke omstandigheden niet lang tegen zullen kunnen houden.

Hervorming van lesprogramma's

Moeilijker ligt het echter al als het gaat om de hervorming van schoolprogramma's in het algemeen, omdat men het vaak niet eens is over de vraag wat men de Afrikaanse kinderen nu eigenlijk wél moet leren. Sommige Afrikanen zien zelfs de noodzaak van veranderingen trouwens helemaal niet in. In Frankrijk is het Latijn in de eerste klas van het lyceum al niet meer verplicht, maar President Senghor van Senegal verklaarde nog in juni 1970 voor een gehoor van middelbare scholieren *dat zijn land de banier van het Latijn hoog zou houden en dat deze taal dus in de eerste klas verplicht bleef*. Gelukkig is Senghor op dit punt niet maatgevend voor heel Afrika en sommige experimenten met onderwijsprogramma's beginnen al op gang te komen. Zo heeft er in Niger b.v. gedurende vijf jaar een experiment gedraaid met schooltelevisie dat tenslotte niet door Niger zelf, maar door Ivoorkust voor een deel is overgenomen en operationeel gemaakt. Dit land heeft de experimentele fase dus overgeslagen en het wil in 1980 op alle lagere scholen van het land, en van de eerste tot en met de zesde klas, schooltelevisie hebben ingevoerd. Uiteraard gaat het hier niet alleen om een 'gadget', een technisch foefje, maar ook om een heel *nieuw* leerprogramma. In Tanzania heeft een onderwijshervorming plaats gevonden onder het motto 'Education for Self Reliance', terwijl de Unesco al enkele jaren bezig is om via nieuwe leerprogramma's voor kweekscholen te komen tot de 'ruralisatie' van het Afrikaanse lager onderwijs. Het is moeilijk om hier in kort bestek op in te gaan; de meeste van deze experimenten zijn trouwens ook nog te jong om er al veel over te kunnen zeggen, maar de gemeenschappelijke noemer van deze programma-vernieuwingen schijnt toch wel de overtuiging te zijn dat het in sommige opzichten niet zozeer van belang is *wat* het Afrikaanse kind nu konkreet precies leert, alswel *welke geest* het op de lagere school opdoet. De Tanzaniaanse 'Education for Self Reliance' werkt b.v. sterk op karaktervorming en op het kweken van eigen initiatief. Hierdoor hoopt men het kind voldoende geestelijke bagage mee te kunnen geven en voldoende vindingrijkheid en vernuft om ook op het Afrikaanse platteland zijn bestaan te kunnen verdienen, zodat het niet onmiddellijk na het behalen van het diploma naar de stad zal trekken om daar werk te zoeken zoals nu nog maar al te vaak gebeurt.

Uiteraard wordt er in dit soort vernieuwd onderwijs veel gewerkt met lokaal materiaal en met illustraties uit het dagelijkse leven, maar dat hoeft niet altijd het geval te zijn. In een filmpje over het water b.v. toonde de Niger-schooltelevisie hoe water in verschillende landen binnen en buiten Afrika gebruikt en beheerd wordt. Het gaat dus niet zozeer om het voor en tegen van 'buitennissig' materiaal of voorbeelden (b.v. de Gallische voorouders), het gaat er vooral om *hoe* deze in de wereld van het Afrikaanse kind worden geïntegreerd en wat het onderwijs hen leert ermee te doen in de praktijk.

Een Afrikaanse pedagogie

Er is echter nog een ander terrein, en wel dat van de *onderwijsmethoden* en de hele pedagogische aanpak van het kind, waar de vernieuwing in het Afrikaanse onderwijs nog totaal niet van de grond is gekomen en waar men er ook nog maar nauwelijks over nagedacht heeft. Tot op heden wordt het Afrikaanse schoolkind officieel behandeld volgens de Europese methoden alsof het in wezen ging om een soort 'gekleurd' Europees kind. Het Afrikaanse kind heeft echter door zijn opvoeding en levenswijze thuis een heel andere psychologische en sociologische achtergrond als het op school komt en ook gedurende zijn schoolcarrière wordt het vaak met andere problemen gekonfronteerd dan die waar Europese kinderen gewoonlijk mee te maken hebben. Het zou niet meer dan logisch zijn dat hier op de Afrikaanse scholen rekening mee gehouden zou worden, maar, zoals gezegd, tot nog toe wordt het probleem nog maar nauwelijks onderkend. Er bestaat dan ook nog geen 'Afrikaanse' pedagogie en alles wat ik hier kan doen is een aantal psychologische en sociologische faktoren opnoemen waarmee men eventueel rekening zou moeten houden bij het opbouwen van een dergelijke pedagogie:

1) Wat betreft de wijze waarop het Afrikaanse kind zijn relatie tot zijn moeder beleeft kan men bijvoorbeeld zeggen dat deze relatie enerzijds veel intenser is (het kind wordt gedurende één à twee jaar voortdurend op de rug gedragen en krijgt de borst wanneer het maar wil), maar ander-

➔

zijds veel 'diffuser': in de Afrikaanse grootfamilie nemen andere vrouwen, tantes, grootmoeders, oudere zusjes, voortdurend de moederfunktie over, en het kind heeft dus eigenlijk niet één moeder, maar een veelheid van 'moeders', hetgeen natuurlijk ook de persoonlijkheid van het kind zal beïnvloeden.

2) Ook de vader is voor het Afrikaanse kind een andere figuur dan in Europa. In de Afrikaanse familie is de vader niet de enige 'man': grootvaders, ooms en oudere broers spelen ook hier een rol. Dat leidt, voor het kind, tot een vervaging van het vaderbeeld. Ook is de vader in het traditionele patroon geen autoriteit op zichzelf, zoals bij ons; hij beroept zich voor zijn autoriteit altijd op zijn eigen vader en uiteindelijk op de voorouders. Aan een kind dat uitleg vraagt waarom iets moet gebeuren zal hij dus nooit zeggen: omdat ik het wil, maar hoogstens: omdat *de voorouders* het willen. Het hele Oedipuskomplex stelt zich daardoor in een Afrikaanse maatschappij in een andere kontext en het ontwikkelt zich volgens andere lijnen. De manier waarop het Afrikaanse kind later de onderwijzer 'beleeft', zal daarom ook heel anders zijn: is in Europa de onderwijzer een surrogaat-vaderfiguur, in Afrika is dat niet altijd het geval; vooral als de onderwijzer erg jong is, wat tegenwoordig vaak zo is, wordt hij door de kinderen meer beleeft als een 'oudere broer', hetgeen dus een heel andere relatie in de klas schept.
Ook de verhouding tussen broers onderling of tussen zusters onderling is in de Afrikaanse familie heel anders dan in de Europese (meer onderlinge solidariteit, maar ook meer verkapte, onbewuste rivaliteit), wat later weer de verhoudingen tussen klasgenoten beïnvloedt.

3) De traditionele opvoeding in Afrika berust op twee principes: Het kind kijkt hoe ouderen doen en tracht vervolgens zelf te doen zonder verder vragen te stellen; veel dingen moeten zonder meer uit het hoofd worden geleerd. Dit werkt in zekere zin een passieve houding in de hand, die in de traditionele maatschappij als 'aangepast aan de omstandigheden' kon worden beschouwd, maar die in het kader van de 'Westerse' school, waar men ook af en toe eigen initiatief moet ontplooien, een enorme handicap wordt.

4) De kloof tussen familie en school is in Afrika enorm groot, al was het alleen maar omdat het onderwijs in vele gevallen, en dit vooral in Franssprekend Afrika, in een vreemde, Europese taal wordt gegeven, zodat het kind, dat zich in de nieuwe omgeving toch al als een kat in een vreemd pakhuis voelt, ook letterlijk met de mond vol tanden staat. Het is niet mijn bedoeling om hier het netelige, vaak politiek gekleurde, probleem van het voor en tegen van het onderwijs in een wereldtaal te gaan bespreken, maar wel kan men zeggen dat de voorstanders van onderwijs in een vreemde taal iets meer begrip zouden moeten opbrengen voor de specifieke moeilijkheden die deze beslissing voor het Afrikaanse kind stelt.

5) Vele Afrikaanse ouders beschouwen zich, als een kind éénmaal op school zit, ontslagen van iedere 'opvoedings'-plicht. Er zijn gevallen bekend van ouders, die met hun kinderen naar school kwamen opdat deze door de onderwijzer zouden worden bestraft voor thuis uitgehaald kattekwaad.

De uit het Westen ingevoerde school is hier totaal niet op ingesteld en vele Afrikaanse schoolkinderen dreigen door deze kortsluiting tussen school en milieu, in een soort van opvoedkundig 'vacuüm' terecht te komen met alle gevolgen van dien.
Dit is maar een greep uit een groot aantal psychologische en sociale faktoren, die maken dat het Afrikaanse kind op sommige punten sterk afwijkt van het Europese, afwijkingen waarmee in het huidige Afrikaanse onderwijs totaal geen rekening wordt gehouden. En dan hebben we het nog niet eens gehad over de verschillen tussen Afrikaanse kinderen onderling, dat wil zeggen tussen kinderen van verschillende kultuurgebieden in Afrika. Op dit terrein, en vooral wat de praktische toepassingen betreft, staat de wetenschap eigenlijk nog maar in de kinderschoenen. Toch gaat het hier om een terrein waar hervormingen broodnodig zijn, wil men tot een vorm van onderwijs komen, dat aan de ekonomische en sociale ontwikkeling werkelijk iets heeft bij te dragen.

Afrika Studie Centrum, Leiden.
R. Buijtenhuijs

Overheidssteun voor HIVOS-projekt

Op 22 december jl. is een overeenkomst getekend tussen de Stichting HIVOS (Humanistisch Instituut voor Ontwikkelings-Samenwerking) en de Nederlandse regering, waarbij laatstgenoemde *f* 1.335.044,— ter beschikking stelt voor het Madiba-Schoolprojekt te Botswana. De aanvraag hiertoe

Montage van een 'watertoren' op het terrein waar de Madiba School komt.

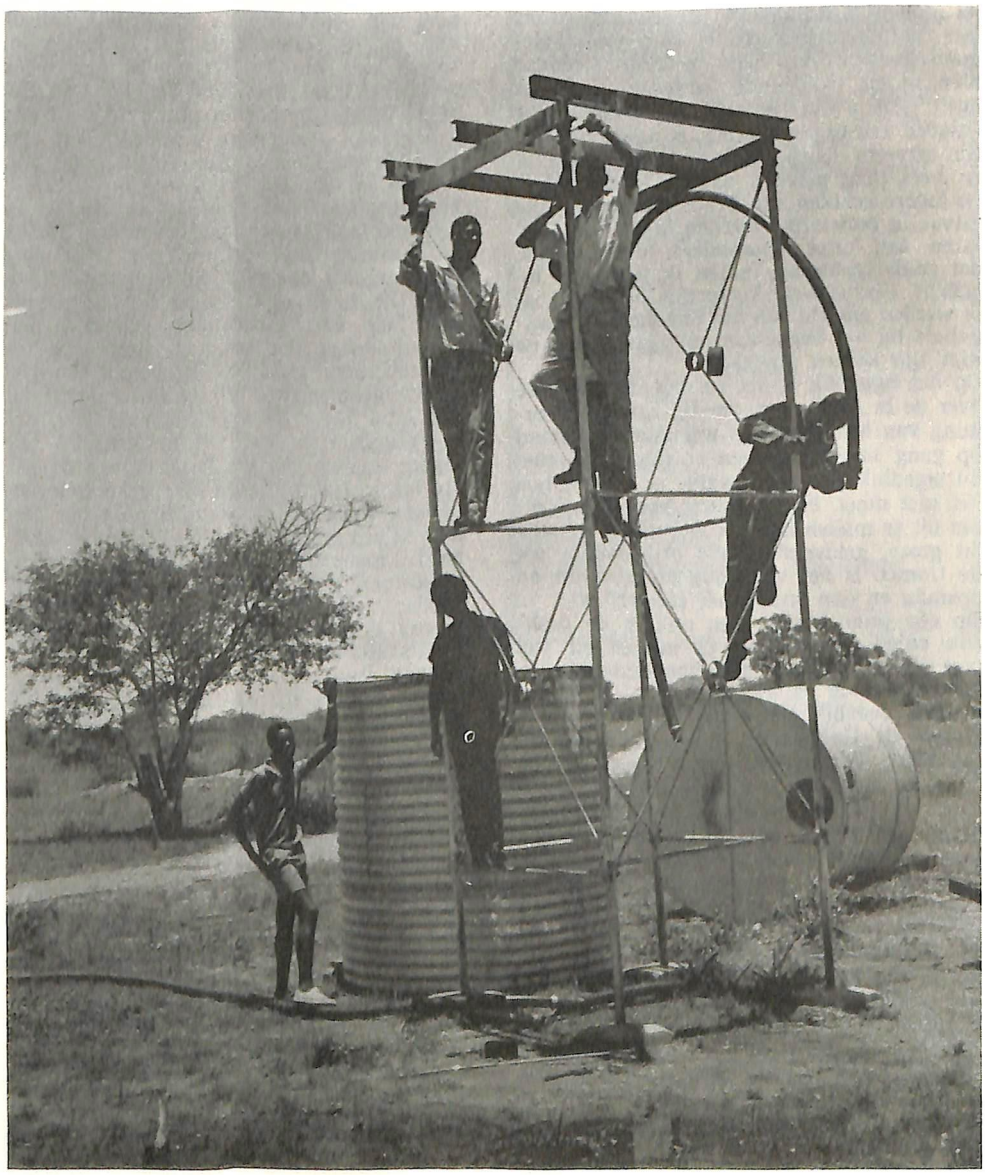

is door HIVOS in april 1970 ingediend. Het kontakt met het projekt kwam tot stand via Engelse humanisten.
Het projekt voorziet in de oprichting van een middelbare en tevens technische school te Mahalapye, gelegen ongeveer halverwege aan de spoorlijn Gabarone-Francistown.
Na voltooiing zal de middelbare school 630 leerlingen omvatten, waarvan 300 intern, en de beroepsopleiding 495, waarvan 240 intern. De school 'groeit' mee met de eerste 'lichting', die in 1972 zal worden toegelaten. In 1978 zal het projekt gereed zijn.
De totale kosten van het projekt inklusief de exploitatiekosten gedurende de eerste vijf jaar, bedragen ca. *f* 4.000.000,—. De Nederlandse bijdrage geldt voor een belangrijk deel van de investeringskosten; de resterende investeringskosten alsmede de exploitatiekosten worden gedragen door Zweedse en Deense overheidshulp. Vanaf het zesde jaar zullen eventuele tekorten in de exploitatiekosten worden gedekt door de regering van Botswana.
Het projekt past in het nationale ontwikkelingsplan en wordt in nauwe samenwerking met het Ministry of Development Planning van Botswana gerealiseerd.
Initiatiefnemer tot het projekt is Patrick van Rensburg, oprichter van de Swaneng Hill School, eveneens in Botswana, die bekendheid heeft gekregen omdat hij bij de opzet van de door hem gevestigde scholen heeft gestreefd naar een aanpassing van het onderwijs aan de Afrikaanse omstandigheden.
Deze omstandigheden zijn vooral in Botswana zeer moeilijk; het land behoort tot de armste in de wereld. In 1965 bedroeg het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking ongeveer *f* 250,— per jaar. Bij een groeipercentage van 6 (hetgeen hoog zou zijn) zou dit thans ca. *f* 350,— bedragen.
Ongeveer 90% van de beroepsbevolking is in de landbouw- en veeteeltsektor werkzaam, voor de overgrote meerderheid door middel van zelfvoorzieningsarbeid. De physische gesteldheid en de klimatologische omstandigheden zijn zodanig, dat spektakulaire welvaartsverbeteringen in deze sektoren niet kunnen worden verwacht. Deze zullen voornamelijk door ontwikkeling van industriële aktiviteiten tot stand moeten komen. De mijnbouw opent hierbij perspektieven; op het ogenblik zijn belangrijke exploratiewerkzaamheden aan de gang.
Aangetoond zijn o.a. diamant, koper, koper/nikkel en koper/lood.
Bij de onderwijsplannen heeft men er rekening mee gehouden dat door de mijnbouwaktiviteiten de vraag naar en de plaatsingsmogelijkheden van personen met een voortgezette schoolopleiding en een beroepsopleiding zullen toenemen.
Zoals ook in de artikelen van de heer R. Buijtenhuijs (Humanist 21 en in dit nummer) is vermeld, zijn vrijwel alle Afrikaanse landen niet in staat de middelen op te brengen om het onderwijs zodanig uit te breiden, dat alle kinderen in 1980 lager onderwijs kunnen volgen.
Botswana vormt hierop geen uitzondering. Op een bevolking van ca. 575.000 is iets minder dan de helft beneden de leeftijd van 21 jaar. Hiervan gaat thans ongeveer een vierde deel naar school. In 1968 waren echter voor plm. 5.000 gekwalificeerde jongens en meisjes slechts 1.150 plaatsen op middelbare scholen beschikbaar. In dat jaar waren van 1.450 leerkrachten er 620 zonder bevoegdheid!

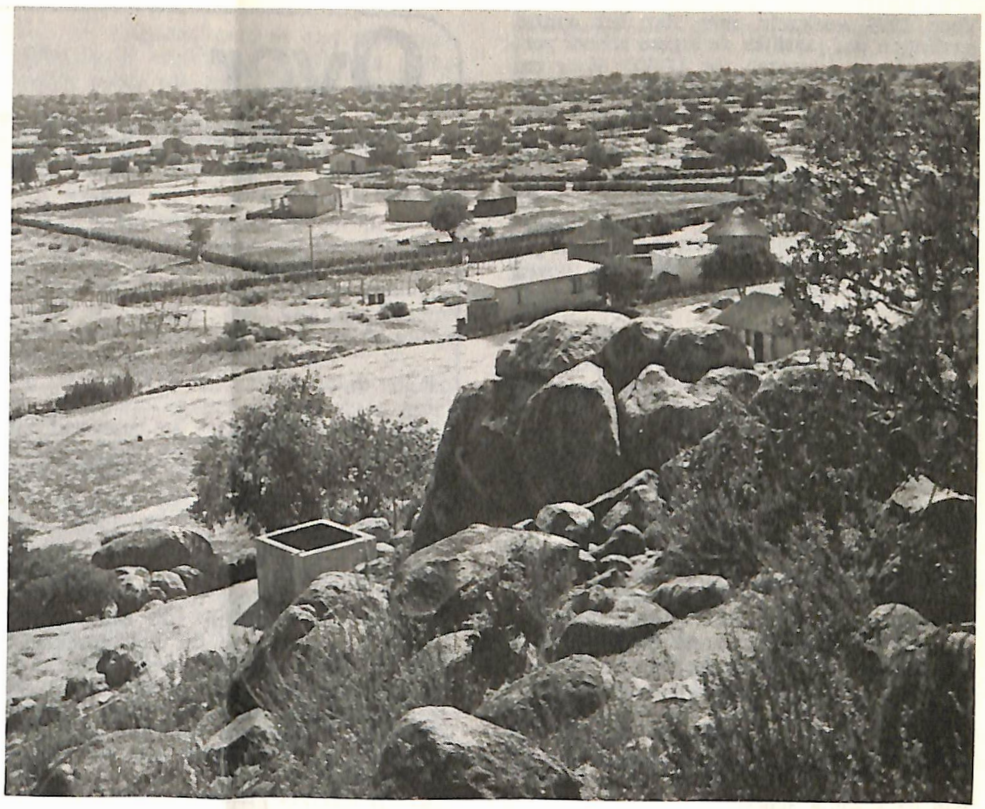

Overzicht van het 20.000 inwoners tellende Mahalapye.

De watervoorziening vormt één van Bots wana's meest klemmende problemen; distributie te Mahalapye van bronwater uit het rivierbed.

Voor 1973 verwacht men dat het aantal leerlingen dat jaarlijks de lagere school verlaat zal zijn gestegen tot 17.000. Voor ca. 1.500 daarvan zal echter slechts de mogelijkheid voor een voortgezette opleiding open staan.
Tegen deze achtergrond heeft Van Rensburg zijn beroepsopleiding geplaatst, als additionele opleidingsmogelijkheid voor diè jongens en meisjes waarvoor noch middelen, noch onderwijzend personeel, noch faciliteiten beschikbaar zijn om hen boven lager onderwijs nog voor iets anders te bekwamen.
Dat dit alleen door buitenlandse steun mogelijk kan worden gemaakt, spreekt voor zichzelf, waarbij echter niet mag worden vergeten dat over vijf jaar de Regering van Botswana de middelen zelf zal moeten kunnen opbrengen. Deze kan dit slechts aanvaarden wanneer deze opleiding zichzelf voor een belangrijk deel bedruipt.
Op deze basis is de beroepsopleiding opgezet. Jongens en meisjes worden in zogenaamde brigades ondergebracht, die door het uitvoeren van betaald praktisch werk een belangrijk deel van de opleidingskosten dekken. De jongens die tot metselaar, timmerman of metaalbewerker worden opgeleid, zullen bijvoorbeeld meehelpen de school te bouwen, zoals leerlingen van de brigades van de Swaneng Hill School binnenkort zullen beginnen met de bouw van de eerste klaslokalen en andere faciliteiten van de Madiba School.
Naast deze brigades is er ook een landbouwbrigade, een textielbrigade en een opleiding tot leerbewerker. De zevende beroepsopleiding voorziet in de opleiding tot industrie-arbeider.
Teneinde de 'sociale afstand' middelbare schoolopleiding/beroepsopleiding zo klein mogelijk te houden, worden beide opleidingen zeer nauw met elkaar verweven. Zo zullen leerlingen van de middelbare school in elk geval één beroepsopleiding volgen en leerlingen van de beroepsopleiding ook enkele vakken uit de middelbare school worden onderwezen.
Aan deze feitelijke informatie zij nog toegevoegd, dat de Unie van Middelbaar Technisch Onderwijs in Nederland dit projekt heeft uitgekozen om hulp aan te verlenen.
Wij hopen U in 1972 meer uitgebreid omtrent dit projekt en het brigade-idee te informeren.

R. Sorgedrager,
direkteur Stichting HIVOS

Over gewetensbezwaren

door P. Spigt

In de discussie in dit blad aangaande de gewetensbezwaarden valt het betoog van F. Janzen op, doordat hij in een omstandige, snauwerige redenering een klein argument heeft verstopt dat voor het goede zicht op het probleem van fundamenteel belang is. Doordat hij dit belangwekkende gegeven heeft omringd met uitstortingen van kinderachtige laatdunkendheid en grove beledigingen zal vermoedelijk niet tot elke lezer doordringen wat die kern bevat. Wellicht moet men aannemen dat hij zelf de importantie van zijn overweging nauwelijks als zodanig heeft onderkend.
Ik kom er straks over te spreken. Wat ik eerst kwijt wil is mijn verwondering over het verschijnsel dat iemand cursief de publiciteit in struikelt als een wat linkse, verlegen jongen die zich een houding wil geven door terstond uit te roepen dat de hele discussie onzinnig, want achterhaald is, 'maar vooruit'... En dan volgt een volle pagina van sterk geaccentueerd proza, waarin Van Praag wordt voorgesteld als iemand die 'wat slagen om de arm' houdt, Pols als een lachwekkende figuur optreedt, de traditionele gewetensbezwaarden het verwijt van halfzachtheid toegediend krijgen, de commissie voor de gewetensbezwaarden in verdenking komt te staan van eindeloos, vruchteloos praten. De wereld, als hij al niet in zijn geheel van bederf bol staat, wordt bewoond door een omvangrijke troep schoften. Met zulk een visie — dacht ik — is zwijgen het minst zinledige. Onze vrienden uit de jeugdbeweging van de dertiger jaren, die de bestaande verhoudingen ook integraal afwezen, weigerden ronduit en gingen tien maanden naar Veenhuizen. Het is een categorie betrokkenen waarover Janzen met geen woord rept.
Erg is dit allemaal niet. Van Praag, Pols, de traditionele gewetensbezwaarden en zelfs 'het hele dreig- en destruktiesiesteem' zullen er niet kapot van zijn dat zij in een betoog, waarin zozeer de orde verstoord is, op één hoop worden geveegd. Van Praag en Pols kennen velen persoonlijk; zij hebben in een lang en werkzaam leven niet zó weinig bijgedragen tot bewustwording van hun medemens en tot humanisering van de maatschappij. Zij hebben inderdaad de 'demokratise en de juridiese orde' niet omgewenteld — maar ik maak me sterk dat 'het destruktiesiesteem' vanwege Janzen tot heden ook nog niet veel reden tot ongerustheid heeft ondervonden. De diskwalificaties zullen dus niet zo hard aankomen. Maar het loze kabaal verstoort wel het uitzicht op het probleem waarmee wij zitten.
Waar gaat het hier om? Een aantal dingen is *niet* aan de orde. Zo, ondermeer, de dienstplicht zelf. Over het recht van de overheid tot het oproepen in werkelijke dienst kan men uitstekend discussiëren, want het is een uiterst gewichtige zaak, maar — op gevaar af als een aartsreactionair gebrandmerkt te worden — beweer ik dat die kwestie bij de huidige discussie geen rol speelt. De overheid roept legaal jonge mensen op, keurt hen, deelt hen in en opent de mogelijkheid tot vrijstelling door vervangende dienst op grond van godsdienstige of gewetensbezwaren.
Nu lijkt mij de volgorde deze. Men kan de rechtmatigheid van de dienstplichtwetgeving *geheel* verwerpen. Dan is voor *diegenen* de discussie over de resterende procedure geëindigd; zij staan wat gecompliceerd aan de kant van de lieden die het gewetensonderzoek verwerpen, maar anders dan anderen verwerpen zij dan ook de vervangende dienst. In dit stadium van de discussie horen de argumentaties thuis over wel of geen beroepsleger, de Nato, het dreig- en destructiesysteem etc.
Er is echter een polemiek aan die gang, en die gaat zonder de vorengenoemden door, over: *hoe behandelen wij jongens die hier en nu niet in militaire dienst willen?* Wie in deze sfeer de dienstplichtwet als gegeven aanvaardt, doet dit niet per se als beginsel, maar als feit.
Dan lijkt het mij duidelijk dat de plicht tot het verrichten van militaire dienst objectief als een inconveniënt wordt beschouwd waarvoor evenwel in dit zinsverband een morele motivering wordt vooronderstelt. Het lijkt me dientengevolge ook onbetwistbaar dat bij de vrijstelling anders dan op grond van zakelijke overwegingen — gezondheidstoestand, urgente maatschappelijke werkzaamheid elders — voor persoonlijke, individuele, subjectieve bezwaren een onderzoek gerechtvaardigd is met betrekking tot de *juistheid* van de verwijzing door de bezwaarde naar voor zijn persoonlijkheid wezenlijke beletselen. Met andere woorden: dat zijn 'neen' van zodanige soort is dat zij opweegt tegen de motivering waarmee het 'ja' van anderen wordt gefundeerd.
Ik vind het moeilijk in te zien dat de rechtsorde die een aanzienlijk deel van de rechtsgenoten een harde job laat opknappen niet het recht, of beter de plicht zou hebben vast te stellen, dat zij die daarvan vrijgesteld willen worden die job ook niet *kunnen* uitoefenen: op grond van hun gezondheid, van de noodzaak elders te functioneren *of van hun strikte overtuiging.*
Er kan geen sprake van zijn dat de overheid de *inhoud* van die bezwaren als zodanig gerechtigd is te waarderen. Daartoe mist een overheid elk recht.
Het euvel is nu dat er moeite blijkt te be-

staan bezwaren als *zedelijk* van aard te aanvaarden die gevoed blijken te worden door sociaal-politieke overwegingen. In dit verband nu komt een passage uit het stuk van Janzen in het licht, waar hij spreekt over politieke en sociale bezwaren tegen het vervullen van de dienstplicht, *die zich tot zedelijke of gewetensbezwaren hebben verdicht.*
Het is niet goed in te zien waarom de zojuist geformuleerde bezwaren gediskwalificeerd moeten worden. Zedelijke bezwaren zijn in onze cultuur van hoge orde. Ik meen terecht. Een humanistische organisatie baseert zich op dit fundament. Traditioneel leeft echter ook in onze cultuur een hard element van misprijzing van het sociale en politieke, harmonieuze keerzijde van een lispelende overdrijving van wat uit hoofde van moraal, godsdienst, geweldloosheid of goede manieren wordt aangevoerd.
Deze eeuw heeft het tafreel geleverd van een omvangrijk proces van secularisatie — ook inzake de zedelijkheid. De verdraagzaamheid in religiosis is onbelangrijk geworden in vergelijking mèt die voor de politieke verhoudingen. Zei men tot voor kort 'dat zonder godsdienst geen moraal mogelijk' was, thans kan niemand dat eigenlijk meer beweren — zonder gewetensbezwaren.

Er is geen werkelijk steekhoudend argument aan te voeren tegen iemand die zegt dat het hem zedelijk onmogelijk is de wapens te dragen voor een beleid dat hij sociaal-politiek funest acht voor de menselijkheid. Ik bedoel: de karakteristiek van deze bezwaren als: *van onvervalste zedelijke aard,* is niet te betwisten mits de samenhang van deze beletselen met het totaal van de betrokken persoonlijkheid aannemelijk is.
Dat begrip 'zedelijk' is niet zo verschrikkelijk moeilijk. Zedelijke bezwaren zijn weerstanden die tot het wezenlijke behoren van iemands persoonlijkheid. Zij laten zich ook voor een enigszins ervaren oog met grote duidelijkheid herkennen: zij vloeien rechtstreeks voort uit het innerlijk besef van goed en kwaad, bewuste en onbewuste elementen die onontkoombaar, niet willekeurig te veranderen gevoelens van plicht teweeg brengen, gevoelens die zelfs tegengesteld kunnen zijn aan verlangens en begeerten, behoeften aan veiligheid en zekerheid. Zedelijke bezwaren zijn het tegendeel van grillig, hoewel zij vaag kunnen zijn — maar zij zijn per definitie onoverkomelijk. Iemand te dwingen daar tegenin te handelen wordt ervaren als dwang in de meest elementaire zin van het woord.
Wie nu zegt dat wij niet in staat zouden zijn de *verwijzing* van iemand naar zedelijke bezwaren op *juistheid* te toetsen, die weet — lijkt mij — niet waar hij over praat. Het kost een vakman in persoonlijkheidsstructuur niet zo veel moeite om naar eer en geweten de overheid te adviseren iemands bezwaren al of niet van wezenlijke aard te achten voor de samenhangende voorstellingen en begrippen waarnaar die persoonlijkheid de zedelijke waarde van het eigen handelen beoordeelt.
Er zijn, tenslotte, nog twee losse draden. Aan de ene kant zou ik er zeker van willen zijn dat de dienst*nemers* ook met zorgvuldigheid getoetst worden op hun psychische, met name morele geschiktheid voor de militaire dienst uiteraard niet met de bedoeling om een leger van onvermurwbare woestelingen te kweken. Aan de andere kant is het de vraag of wij gerechtigd zijn de vrijgestelden, die de toets hebben doorstaan, een vervangende dienst op te leggen en nog wel een zwaardere in tijdsruimte. Het is een wonderlijke zaak voor mijn gevoel, dat men iemand die bezwaren heeft waarvan men de onoverkomelijke aard heeft vastgesteld, laat boeten voor zijn respectabele eigenaardigheid.

P. Spigt

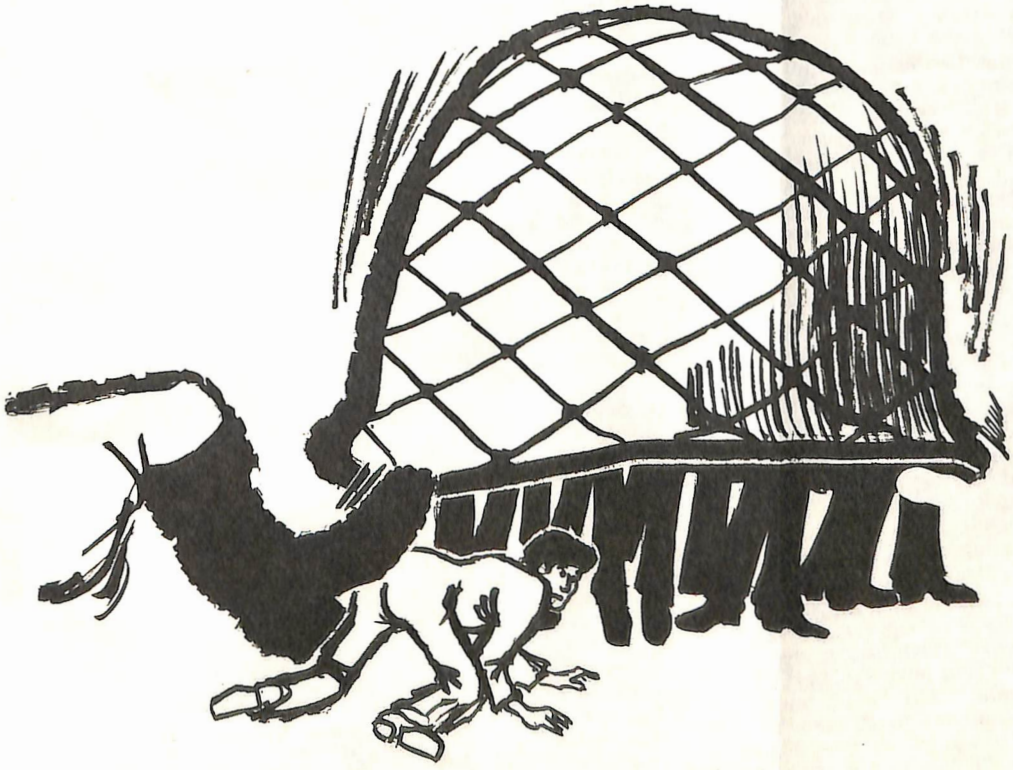

Joachem Kahl:

Het onheil van het Christendom

of

pleidooi voor humaniteit zonder God

Met een voorwoord van Gerhard Szczesny

De auteur verdedigt zich tegen de traditionele tegenwerping dat hij alleen maar een karikatuur zou aanvallen. Hij adstrueert uitvoerig dat het christendom een frase gebleven is. Het houdt de verwezenlijking van de belangrijkste menselijke opdrachten tegen in plaats van die te stimuleren. Vooruitgang op het gebied van de humaniteit is er niet dankzij het christendom.
Szczesny zegt in zijn voorwoord dat de schrijver het christendom serieus neemt. Maar vraagt hij zich af: Kan men het nog serieus nemen?

171 blz. *f* 2,75

Bestellingen per giro 58 t.n.v. De Humanistische Pers, Utrecht.

Dr. H. Ph. Milikowski

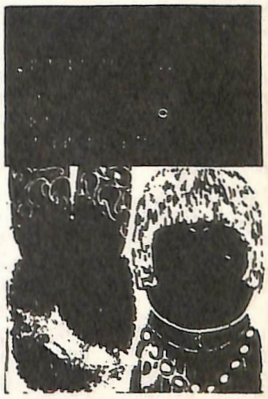

Lof der onaangepastheid

Dit boek heeft in kringen van sociologen, sociaal-psychologen, maatschappelijk werk geleid tot uitvoerige, soms heftige discussies.
Milikowski's visie op sociale aanpassing, niet aanpassing, onmaatschappelijkheid heeft naam gemaakt.

Onaangepastheid is niet een uitsluitend negatieve houding. Zonder onaangepastheid geen menselijke vooruitgang.

265 blz. *f* 15,50

Bestellingen per giro 58 t.n.v. De Humanistische Pers - Utrecht.

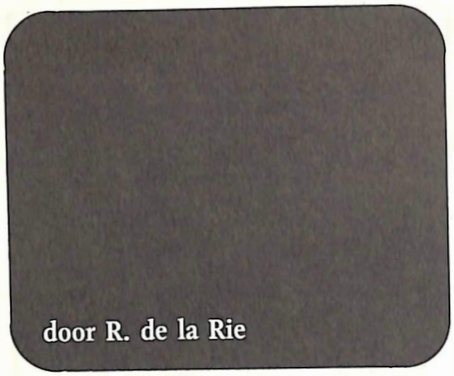

door R. de la Rie

Een komische engel in dienst van Hermans

De verschijning van een nieuwe Hermans trekt natuurlijk altijd de aandacht, en terecht, want volgens mij is hij een van onze beste romanschrijvers, zoal niet dé beste. Toch zal deze bespreking stijf staan van de bezwaren, en wel omdat *Herinneringen van een engelbewaarder* *) mij in de eerste plaats is tegengevallen en pas in de tweede plaats aan vorig werk heeft herinnerd. Ik krijg de indruk, dat Hermans met dit boek teert op zijn roem en daardoor het niveau van bijvoorbeeld *Nooit meer slapen* bij lange na niet haalt.

Zijn nieuwe roman kent wel spanning, maar als je tracht te analyseren waaruit die ontstaat, zijn het toch voornamelijk de oorlogshandelingen in de meidagen van 1940, die die spanning veroorzaken. Want de handelingen van de hoofdfiguur, de officier van justitie Alberegt, zijn terug te brengen op twee feiten: hij brengt een joods meisje naar de boot, dat een tijdlang zijn vriendin is geweest, en hij overrijdt op de terugweg een ook al joods klein meisje, van wie hij het lijkje in de struiken verbergt. Op zichzelf zijn deze feiten nauwelijks voldoende om er een boek omheen te bouwen, maar ... het gaat om een Duits-joodse vriendin die de láátste lijnboot naar Engeland blijkt te hebben gehaald op 9 mei 1940, het gaat om een Tsjechisch-joods meisje, dat ook al hier ondergedoken zat en het is dus vooral de verraderlijke Duitse overval de volgende morgen, die de normale betrekkingen ontwricht en die het boek hard nodig heeft om de gevoelens van onzekerheid en spanning in de personen te onderstrepen. Om de sfeer van die meidagen over te brengen heeft Hermans op heel wat meer plaatsen ijverig in De Jong gelezen dan hij op één plek verantwoordt, want het merendeel van de genoemde feiten en omstandigheden is juist. Alleen... in die meidagen kende vrijwel geen mens die feiten en het kleine aantal mystificaties dat de schrijver heeft aangebracht, maakt nog niet aanvaardbaar, dat *zijn* burgers het allemaal wel zo haarfijn weten. Van de sfeer in die dagen vind ik alleen de eerste reacties goed weergegeven: iemand die eenmaal met het oorlogsgeweld heeft kennisgemaakt, reageert volgens mij de tweede keer niet zoals deze Alberegt.

De houding van Hermans tegenover de personen die hij beschrijft, is er een van volstrekte superioriteit. Vanaf een onaantastbare hoogte blikt hij neer op ons aardse schepselen, en de fiolen van zijn toorn ontladen zich over de achterlijke domheid van dit type zoogdier. Er is een psycholoog nodig om uiteen te zetten waaruit de ten top gedreven maatschappelijke rancune van deze man voortkomt. Strikt literair gesproken vind ik die nog wel aanvaardbaar, zolang hij zich tegen groepen richt. Je kunt tenslotte zijn opmerkingen nemen zoals je wilt. Maar wanneer voor de zoveelste maal personen het slachtoffer worden, vind ik Hermans' kritiek onsmakelijk. Dat geldt met name voor de zoveelste toespeling op de zelfmoord van Menno ter Braak, ditmaal te herkennen in de broer van de officier van justitie, een kunstschilder. Die schildert dingen die niemand waardeert (en de schrijver windt er geen doekjes om, dat dat gebrek aan waardering maar al te zeer op zijn plaats is) en pleegt zelfmoord omdat hij alleen maar denkt, dat de Duitsers hem om die 'entartete Kunst' zullen grijpen. Welnu, Ter Braak was wel een ietwat andere figuur, meneer Hermans!

De structuur van de roman verraadt de vakman, en vrijwel overal ook de taal, de cleanshaven, scherpe beeldspraak. Daarom vind ik, ondanks al mijn bezwaren, *Herinneringen van een engelbewaarder* toch een zeer leesbaar en op zijn minst interessant boek. Niettemin valt het mij dan weer zo tegen, dat Hermans zich een heel boek lang baseert op een wel aardige vondst, maar ook niet meer dan dat. De ik-figuur van zijn roman is namelijk een engelbewaarder, dat is een beschermengel, en wel van die officier van justitie. Maar een engelbewaarder staat per saldo in dienst van God zelf en de lezer kan zich niet aan de indruk onttrekken, dat déze engel eerder in dienst van de Grote W.F. staat, die met zijn hoofdpersoon een kat-en-muis-spelletje speelt. Zijn semi-religieuze beschouwingen gaan bepaald niet dieper dan de sfeer van de 'reli-pop', zijn daarom misschien wel modieus, maar hebben in het boek weinig of geen functie en kunnen voor hetzelfde geld gemist worden. Maar aan de andere kant zorgt die engel voor de komische noot, die het boek leesbaar houdt ondanks de ten gevolge van oorlog en misdaad verstikkende entourage. Alleen... de humor van een nuchtere engel die commentaar levert als de hoofdfiguur er maar net het leven heeft afgebracht, als hij God niet welgevallige dingen dreigt te gaan doen of daar op het laatste ogenblik van terugkomt, is wel eens een paar keer aardig als emotionele ontlading, maar niet een heel boek lang. Nog een paar bladzijden meer en de grap was goedkoop geworden.

Zo is het ook gesteld met de pogingen de denkwereld van een stel kleine-stadsnotabelen weer te geven in adequate taal. Dat kun je een paar bladzijden lang doen, maar als je daar een heel boek mee doorgaat, kom je tenslotte bij Ina Boudier-Bakker terecht. Gelukkig heeft het onmiskenbare schrijverschap van Hermans hem daarvoor behoed, maar zijn eigen taalgebruik staat te ver van dat van al die notabeltjes af om dit taalproces met succes te kunnen toepassen. Zijn formuleringen zijn veel te scherp om er al die clichés in te kunnen passen.

Zoals dat wel vaker het geval is, hebben de critici zich ook bij dit boek weer uitvoerig beziggehouden met het zoeken naar de sleutel die een groot deel van de symboliek zal oplossen. Soms ligt die voor de hand, bijvoorbeeld bij de keuze van de naam Alberegt: de tegenstelling tussen de algemeen geachte aanklager en de nietontdekte misdadiger in dezelfde persoon is garant voor een literair spanningsveld; de engel weet hem echter al berecht. De verwijzing naar Ter Braak heb ik al genoemd, omdat mij die achtervolging van een dode langzamerhand weerzinwekkend voorkomt. Zo zijn er wel meer dingen te noemen, maar zij liggen toch meer in de sfeer van die typische Hermans-grapjes dan in die van een diepe symboliek. Ik geloof ook, dat een boek zijn kracht niet aan duistere symboliek moet ontlenen en dat dat ook niet de bedoeling van de nuchtere Hermans is, die zich zonder twijfel in zijn studeerkamer alleen maar een rotje lacht om al dat soort onderzoekingen. Het boek speelt in een provinciestad niet zo ver van Den Haag, sommige, maar niet alle omstandigheden zijn herkenbaar, maar waarom zouden ze dat alle moeten zijn? De vondst van die engelbewaarder is een literaire truc (te breed uitgesponnen, akkoord, maar toch een vondst) waar wij meen ik niet zo heel veel dieps achter behoeven te zoeken. Er staan onnauwkeurigheden in, waaruit blijkt dat de schrijver zich niet geheel in de tijd heeft kunnen verplaatsen ('Je rijdt Nederland in tweeëneenhalf uur door' — dat kon in 1940 niemand) en zich voornamelijk op de Geschiedenis van De Jong heeft gebaseerd. De uitgever zegt, dat er een tweede en een derde deel zullen volgen, handelend over de oorlog en de bevrijding. Als ik mij herinner welke onsympathieke visie de schrijver in *De donkere kamer van Damocles* op het verzet had, dan houd ik mijn hart vast... Ik zou dat evenwel niet doen, als Hermans een kleine jongen was; ik doe het juist omdat zijn meesterschap boven iedere twijfel verheven is, al is zijn laatste boek daar dan niet het beste bewijs van.

*) Willem Frederik Hermans: **Herinneringen van een engelbewaarder** (De Bezige Bij, LRP 375, Amsterdam, 1971 *f* 17,50)